

З АРКАДІЄМ ЛЮБЧЕНКОМ У МОРШИНІ

Моршин, у квітні.

Погода на початку квітня ц. р., коли саме приїхав до нас Аркадій Панасович, була якась химерна та непривітлива. Сонце тільки деколи, і то на мить, прокрадалося з-поза клубчастих, сталевосиніх хмар, а там знову — сніговиця з дощем, хуртовина, вітер, і знову сніг, і знову дощ, і так з дня на день. Все ж і в таку негоду ми вдвох частенько вибиралися на проходи. Ішли навпростець і названня встеленою торішнім мохом сугорбиною, що зрідка поросла вільховими кущами, ішли узліссям, яке виростало в замулене небо тонокосими, худенькими берізками, ішли мовчки і спроквола, а Аркадій Панасович, скоро пізнавши, що з мене маандрівник нехитрий та що я задихуюсь, раз-у-раз зупинявся та оглядався назад себе: — Слухайте, а може б ви так перепочили трохи, га?...

Під нашими ногами волого шарудів мох, бурмохнате підшиття зісхолого дряговиння еластично вгиналося під нашою ногою, наші кроки м'яко й нечутно западалися в нього, як у мокре клоччя. У рідкій, холодній мжичці, в білдо-дошовому тумані тремтіли тендітні берізки, по їх білій-нижній корі сльозили течійки води, вода капала з їх рожевих віток, що набридли вже першими весняними бруньками, вода скапувала із приземкуватих дубів, а їх ще й далі цупко держалося торішне руде листя. У видолінках і над беріжками Бережниць, найтихшої, мабуть, річечки на світі, білили підсіяники і ясно зеленіла трава. — це такі справді йшла до нас весна, але ж так, неначе б кралася, і на це виразно ремствувала, скулившись на вільщині, перемерзла та розжалоблена до краю жовто-брюшка.

Денебудь у затишку, за вітром, Аркадій Панасович зупиняється, дістає цигарку, сірники... Курити йому, правда, заборонено, в Києві після заведужання вже чотири місяці не курив і зовсім відвик був, а от приїхав у Львів, і тут, поміж щирими, сердечними друзями — знову його привернуло... Це тепер для Аркадія Панасовича поставлена рубом проблема: як його відвикнути курити?... Порадьте тепер, ви, щирі — сердечні друзі, що звели людину з пуття!...

— Яка тут тиша! — каже Аркадій Панасович, — який безмежний, нічим не скаламучений спокій! Ні, коли ти тут, у Моршині, тобі й вірити не хочеться, що саме в цю пору люте на світі війна... Іноді я, просто, не довіряю сам собі... Що? Я — на курорті? Сонце, чи дійсність?... Я впевнений, що після основної курації живець у Моршині вилікує мене з недуги, але ж, одночасно, я вже тепер відчуваю благословенний вплив моршинської тиші на моє внутрішнє самопочуття. Оцей моршинський спокій, його тишу а п'ю повними грудьми, як спрагнений свіжу джерельну воду, і я чую, як вона розпливається в моїй душі цілющим бальзамом. На ту хвилину справжнього відпочинку я довго чекав, і думаю, що я цілком заслужив на неї після того, що мені довелося пережити...

З узлісся входимо в сіро-мовчаній смерековий ліс. Нас зараз же охоплює звідусіль чорними раменами маестатична, урочиста тиша лісу. Легкі-в'юнки стовбури смерек виструнчилися у височинь, немов колонида грецької святини або як щогли незліченої, неозорої фльотилі, що пливе на гривах вітрів, розпустивши зелені паруси, пливе, і гуде, і шумить відвічну пісню походів.

Аркадій Панасович заслухується в цей таємний пошум і дивна - нерозгадна посмішка заблїсла на його все скупченому, серйозному і немовби суворому обличчі.

— Ну й ліс! Хороший ліс!... „А сосни гудуть... Чого так сосни гудуть? Ех, ви сосни мої...“ Пригадуєте?...

— Ну, як же не пригадати...

Аркадій Панасович задумався...

— Еге... З Хвильового... Куди не повернешся, об що не зачепишся, а все пригадується незабутній Микола. Найщиріший друг, найкраща людина, прекрасна душа, геніальний талант, найяскравіша та найтрагічніша постать у нашій літературі і в нашій історії після революції 1917-ого року... Та мені ось пригадався він саме у зв'язку з сьогоденнью нашою прогулянкою... В отакий ослизлий, ранньовесняний чи пізноосінній день, прокрадаючись отаким лісом чи то узліссям, лугами чи яргами, баговинням, мочарами, ми бродили нераз і недвічі, вибравшись на полювання. Хвильовий був мисливець з крові й кости, мисливість є також і моєю пристрастю. До нашої мисливської бригади зараховувались іще: Остап Вишня, Майк Йогансен, Слісаренко та Досвітний. Деколи „доскакували“ до нас Дніпровський і Микола Куліш. Словом — усі вапльнянські поклонники богині Артеміди. У всіх нас був свій мисливський виряд, а особливо пишались ми довгохалавими чобітьми (дев'ять пар їх у нас було!) та рушницями. Оце, бувало, як підемо, як підемо... —

Суворі риси обличчя Аркадія Панасовича зовсім прояснились, випогодилося пооране борознями чоло, тепла ласкавість променіє в очах... В уязві Аркадія Панасовича вириваються дорогі, незабутні постаті друзів пера та... рушниці, вириваються сонячні, неповторні спомини... Аркадій Панасович — блискучий оповідач, а при цьому немовби скупий на слова, кожне слово в нього наче зважене та відміряне, а водночас повне образності, чуття, глибокого змісту. Його так і слухаєш — і не на-

слухаєшся, намагаєшся не пропустити жадного образу, порівняння, рефлексії. Все ж те, зрештою, що чуєте від нього, — таке дорогоцінне для вас! З кожної літературної подією, про яку він згадує, з кожним прізвиськом, з кожним заголовком книжки чи журналу тісно й перозривно зв'язаний отой нечуваний, величний період ренесансу української літератури й українського духового життя в час одного тільки десятиліття — 1922-32 рр.!

...І раптом — гірка, болісна гримаса, і хмарою вкривається чоло, і каміною суворістю стягаються уста... Вириваються інші спогади — спогади, що від них кров'ю обкипає серце і розятрюються глибокі рани душі. Рани, яких не загоять ні час, ні зміна місця, ні запаморочливий, бурхливий круговорот сьогоденних подій...

Пригадуються страшні роки всеукраїнського розгрому, прокляті роки 1933-38, роки руйни і смерті.

Аркадій Панасович згадує, скільки тоді розгромлено літорганізацій, скільки понищено видавництв, зліквідовано людей!... Боже мій, яких людей! Одні божеволі, другі стрілялись... (Микола, незабутній Друже!)... Одних убивали вистрілом нагана в потилицю, інших — на каторгу, до копалень живого срібла. І не стало літератури на Україні!... Була тільки розстріляна література, і — зганьблена література. Сам же Аркадій Панасович, хоч і залишився в живих, хоч оминув заслання, та доля його була незавидна. Постійна інвіліція, цькування, допити, переслуховання, і щомісяця (вже в 1932-ому році!) прилюдне каяття і самобичування на пленумі Спілки, перед холодною, підзординою стіною нових „товаришів“ пера — товаришів-євреїв. Не писав тоді Аркадій Панасович майже нічого, час від часу кинув тій чи іншій редакції, мов собаці кістку, якусь невинну статейку чи нарис, — щоб не присікались. Але пильне око НКВД стежило за всім. „Чому ви так мало друкуєтесь, Аркадій Панасович? Чому нічого не пишете?..." Треба було відбрюкуватись, якмога. „Розмахуюсь... Організую матеріал... Іду з бригадою у Донбас вивчати життя шахтарів... Задумав розгорнути широке полотно, написати роман про червоний Донбас“...

І так шов рік за роком, проминуло 7 літ, а роман все „писався“ та „писався“, і денного світла таки не побачив ніколи...

Вибух німецько-більшевицької війни застукав Аркадія Любченка в Києві. Зараз же в перших днях війни Аркадій Панасович твердо постановив одне: залишитись на Україні за аську ціну, щоб там не було! Прийшли тривожні дні облоги Києва, а там — евакуація на Уфу... Більшість українських письменників, мистців, діячів науки не хотіли покидати Києва. Сам Аркадій Панасович був свідком, як широко розрекламовані „партією та урядом“, заслужені сини народу плакали, як малі діти, коли їх силоміць вантажено в ешалони на Уфу. НКВД пильно стежило за тим, щоб не залишився ніхто. Треба було ризикувати усім. І Аркадій Панасович зважився на все, ризикуючи не тільки своїм власним життям, але й найдорожчим для нього життям єдиного сина, 7-літнього Лесика. В Харкові, на залізничному дворі, користуючись тим, що Лесик занедужав, Аркадій Панасович у загальному замішанні щасливо висмикнувся з транспорту. Півтора місяця він перебував у Харкові легально, а потім, коли дізнався, що за ним шукують, — став переховуватись. Письменникові довелося, як цюкований звірину, втікати перед настигаючою погоною, змилювати сліди, щодень переховуватися в іншому помешканні, щоденно почувати в іншому підвалі. А над Харковом уже гриміла канонада, розривалися бомби. Впродовж трьох тижнів, квартал за кварталом, здобували німці Харків, випираючи червоних, і впродовж трьох тижнів письменник пробирався крізь згарища і звалища, крізь руїни і поміж вирив від бомб — все ближче і ближче до передових німецьких ліній. І врешті — воля!

...З хвилиною звільнення Харкова Аркадій Любченко зараз же включається в роботу. Організує видавництво та редакцію щоденника „Нова Україна“, стає її редактором, пише програмні статті, в яких нещадно громить більшевизм, відважно здирає з нього маску, розкриваючи його справжнє обличчя. В тому ж часі Харків переживає важкі години. Безпосередньо під містом — фронт, гук гармат чути щодень,

З виставки О. Кульчицької

„Бора“ (офорт)

З виставки Олени Кульчицької Nature morte (олія)

з тим, що він то віддаляється, то наближається. Місто зруйноване до краю більшовиками, в місті нема води, нема світла, нема палива, — а тут люта, жорстока зима 1941-ого року! Мороз — 40 градусів!... З прохарчуванням погано. Правда, Аркадій Панасович, як співробітник редакції, був забезпечений харчовим пайком, але ж цей пайок доводилось тепер дружньо ділити з тими людьми, які, сильно ризикуючи власним життям, переховували письменника після втечі з транспорту. А до того ж — у нього був синок, для якого Аркадій Панасович ладен був помертвувати усім... І ось, внаслідок злиднених умов прожитку, в Аркадія Панасовича загострюється недуга. Боляк дванадцятки дає про себе знати що раз настирливіше, з одного дня Аркадія Панасовича в загрозливому стані перевозять до лікарні. Після одномісячного pobutu в лікарні дозволено йому за згодою військової влади переїхати у Київ з метою дальшого лікування. Аркадій Панасович знову побачив рідний Київ (це було літо, 1942-ого р.), зустрівся з старенькою матір'ю, з київськими друзями та знайомими. Його помешкання в будинку „Роліту“ залишилось ціле, та, на превелику радість письменника, залишилась теж майже ціла його бібліотека. Але стан здоров'я письменника не поправлявся, а навпаки — погіршувався з кожним днем. Катастрофа наближувалася впевненою ходою, і ось прийшов час, коли колектив київських лікарів-українців, що рятували письменника всіма силами, визнав його стан просто безнадійним. Щоб рятувати його життя, потрібна була операція, але тієї операції не відважився б ніхто зробити: організм хворого був такий виснажений, що класти його на операційний стіл означало все одно, що класти його в домовину. На додаток лиха через воєнну хуртовину хірургічне устаткування київських лікарень було сильно здекомплектоване.

— І що ж мені залишилось? — запитує Аркадій Панасович. — Залишилося одне: ждати певної смерті... Пригадую, як сьогодні, осінній сіро-прозорий світанок... 1-шого листопада 1942-ого року. Цього ранку я прокинувся в тісній малесенькій кухоньці (її одинокую в цілому помешканні вдавалося трохи огріти), прокинувся з дивним почуттям: що я — весь порожній... Я не відчував уже ніякого болю, не відчував нічого, здавалося мені, що в мене нестало серця, легенів, крові, м'язів, нестало навіть мізку, що за мене ще слабенько мислить і відбирає деякі зорові відчуття якась інша, віддалена від мене на сотні миль, зовсім чужа та байдужа мені істота. І тоді я зрозумів, що це приходить кінець. І, я сам собі дивувався, що мені так легко погодитися з цим фактом. Дивний спокій, почуття ясного блаженства огорнули мене цілого. Я вже навіть не клопотався за своїх рідних: що ж синок, Лесик, відісланий на Волинь до добрих людей, вони вже ним заопікуються, а старенькій матері подасть помічну руку хтонебудь з Києва... От, жалко тільки, що після щасливо перебутих років жаху і страху — тепер така нікчемна смерть... Та й ще одного жалко: що не сказав світові того всього, що це повинен і мусів був сказати в своєму імені, та в імені тих друзів-мучеників, які давно замовкли на віки, які вже не вяснять нічого і не виправдають себе нічим.

...Блідпорожевий ранок, ранок 1-ого листопада, зарум'янив прозолоттю шибки вікон. Схід сонця, що денна і вічна в своїй щоденності і величчя в своїй простоті містертя пережоги світла над темрявою, надприродною, просто магнетичною силою потягла до себе моє немічне тіло... Я двигнувся туди, до сходу, де вставав день, та тільки я ворухнувся — у мене почався вибух крові... І тоді я відчув, що все таки в мене ще є серце, бо ось вонд заболіло, стиснулось кліщами тривоги: а що буде, як це побачить моя старенька мати, що спить за отими дверима?... Ні, ні, не треба лякати матері... Надлюдський зусиллям вже не тіла і м'язів, але незбагненого, неясненого приливу волі, я зсунувся з лежанки, взяв закривавлену миску, пішов під водопровід, виполоскав її та поставив на давнє місце. Ні, ні, матері лякати не слід!... І тоді, власне, ввійшла до кімнати — мати. Її вистачив один тільки погляд. Вона зрозуміла все. Я подивився їй у вічі і дав знак, щоб підійшла ближче. Мені важко було говорити, в мене вже сковувало мову. І я сказав їй:

— Мамо, оце я, мабуть, зараз помру. Слухай мене, мамо! Ті рукописи, що в шухляді, всі записки та інші папери треба віддати там і там. Книжки слід передати в таке і таке місце... —

Голосом, який уже й не доходив до моєї спід-

мости, я переказував матері свою останню волю, свій заповіт... Потім я ще запримитив, як мати заметушилась, а потім кудись щезла... Може — за годину, а може за цілі віки я розплющив очі і побачив, що нашу тісну кухоньку заповнила юрба людей, їх привела з собою моя мати, багато знайомих, дорогих мені обличч нахилились наді мною, ці люди говорили щось, жестикулювали, а там — я знепритомнів.

...Каретка швидкої допомоги відставила неприємного письменника у клініку. Найкращі київські спеціалісти — проф. Крамаренко, і д-р Ковадло, і цілий гурт інших лікарів-українців — збіглися до лікарні, щоб рятувати Любченка. Це була жахлива боротьба — боротьба за життя, яке вже за всіма людськими законами належало смерті. Боролися лікарі — не маючи необхідних препаратів, боролися сталевий організм письменника. До хворого стосували цілу низку надзвичайних заходів, — зондування, ін'єкції, трансфузію крові.

...Те, що Аркадієві Любченкові вдалося спасти життя без конечної в тому випадку операції, називали опісля київські лікарі чудом, чудом, яке вони

собі поясняли неймовірною, залізною витривалістю його організму.

Аркадій Панасович називає це значно простіше: волею Провидіння.

Завдяки вжитим заходам Аркадій Любченко приїхав при кінці лютого ц. р. до Галичини з метою дальшого лікування. Тут, у Львові, він піддався ще раз докладним оглядинам львівських лікарів і, за рішенням проф. Панчишина та д-ра Гординського, вїхав до Моршина-Живця.

Перед Аркадієм Панасовичем багато крилатих, творчих плянів. В першій мірі всю свою творчу снагу він намагається зосередити на тому, щоб викінчити та віддати до друку всі ті літературні роботи, що їх письменник розпочав і довгими роками тайкома продовжував під більшовиками.

Та найбільшою мрією письменника є все ж таки — здоровим, скріпленним, повним свіжих фізичних та духових сил — вернутись на Україну!

Г. Керницький